

Nyelvészeti atomizmus és holizmus

Az interneten egyre növekvő elmélyedéssel (azaz formálódó egyetértéssel és ellenvetéssel) olvastam Kálmán László *Holisztikus szemlélet a nyelvészetben* című tanulmányát. Kálmán értékelése szerint „a nyelvészetben az ókor óta egyfajta **analitikus** vagy **atomisztikus** szemlélet uralkodik”. Tanulmányában többek között ez olvasható: „Az európai nyelvészet évezredek óta azon a szemléleten alapul, hogy a nagyobb egységek (szerkezetek, mondatok stb.) létezését és tulajdonságait az őket alkotó kisebb egységek tulajdonságai magyarázzák. Ezt az analitikus szemléletet nyelvészeti *atomizmusnak* fogom nevezni (a *társadalmi atomizmus* mintájára, ld. Johansson 2003), [...] amely komoly problémákat vet fel. Ez azért van, mert ha a szerkezetek elemeinek tulajdonságaival akarjuk a felépítésüket magyarázni, akkor általában ad hoc, függetlenül nem igazolható tulajdonságokat kell feltételeznünk” (1). Alternatívának az általa *holisztikusnak* nevezett szemléletet ajánlja, amelyben meglátása szerint „fel sem merülnek azok a problémák, amelyekkel az atomisztikus szemlélet szembetalálkozik [...] az alkotóelemeknek tulajdonított sajátosságok helyett a teljes mintázatok figyelembevétele nyújtja az elegánsabb és egyértelműbb megoldást” (2).

Az atomisztikus és holisztikus filozófiai és logikai terminusok pár évvel ezelőtt teljesen elkerülték a figyelmemet (Pete 2003: 186–95). Kálmán László cikke nyomán benyomásaim pontosítása céljából felütöttem a kéznél levő nyelvészeti terminológiai szótárakat. A szótárak nagy része (különösen az angol) azt igazolja, hogy az „atomisztikus és holisztikus szemléletű nyelvészet” valóban Kálmán leleménye, mivel például J. Richards–J. Platt–H. Weber (1985), David Crystal (1991, 1992, 1993), R. L. Trask (1993), S. Chalker–E. Weiner (1994) Rudi Conrad (1985) nyelvészeti terminológiai szótáraiban nem található az *atomic/holistic linguistics*, illetve *atomische/holistische Linguistik* címszó, de Gerhard Helbig (1970), H. Tóth Imre (2005) nyelvtudomány-történeti könyvében sincs ilyen vagy ezekhez hasonló terminus. Jack Richards és mások alkalmazott nyelvészeti szótárában (1985) van egy *holistic approach* ’holisztikus szemlélet’ címszó, amely a *gestalt psychology* ’személyiség-lélektan’ címszóhoz utal. (A kísérleti pszichológusokra a holisztikus és atomisztikus szemléletmód a jellemző.) Az interneten azonban a témával kapcsolatban meglegően

gazdag, lényegében filozófiai anyagot találtam. Az olvasók figyelmébe itt csak Gustavo Bueno (1991), Kathrin Glüer (2000) és Barbara Merker (2007) tanulmányait ajánlom.

1. Az atomizmus és az analitikus filozófia. Bakos Idegen szavak szótárában az *atomizmus* „olyan szemléletmód, amely az egész helyett a valóságnak csak egymástól elszigetelt, nem összefüggő jelenségeit vizsgálja és veszi figyelembe”. Az atomizmusnak ez az értelmezése azonban nem illik Kálmán nyelvészeti atomizmusára. Az *analízis* pedig „elemzés; részekre, elemekre való bontás”. Barbara Merker megállapítja, hogy az analízis módszerét a „zerlegen”, a „darabokra szedés” értelmében igen különböző tudományokban fedezhetjük fel: a fizikában, a kémiában, a nyelvészetben stb. Az ilyen elemzési eljárás alapvető törekvése az, hogy ráleljen a végső, legegyszerűbb összetevőkre vagy atomokra, tovább már nem elemezhető részekre, amelyek többé már nem összetettek és bonyolultak, hanem redukálhatatlanul egyszerűek. Az ilyen típusú atomizmus hosszú múltra tekint vissza a természetfilozófiában az antik atomizmustól, a pszichológiában pedig a brit empiristáktól kezdve. Amíg azonban a fizika vagy a nyelvészet terén nem túl nehéz elképzelni, milyen végső összetevőkről lehet szó, addig Merker szerint nem ennyire könnyű megérteni, melyek lehetnek ezek egy *fogalom* elemzése során. Ennél azért – úgy vélem – összetettebb a probléma. Ma már az *atom* sem az a régi „végső összetevő”.¹

A több ezer éves „atomista” nyelvészet története folyamán különböző tudományágakkal (filozófia, logika, retorika, poétika, filológia, történelem, esztétika, lélektan, biológia, néprajz, szociológia, matematika, vegytan, szociológia) volt/van kapcsolatban. Kialakult a nyelvcsaládokkal kapcsolatos összehasonlító-történeti nyelvészet, az egybevető, tipológiai, az areális öszevető, általános és univerzális nyelvészet.

1.1. A logikai atomizmus műszó 1918-ban Bertrand Russel *The Philosophy of Logical Atomism* című, közel 100 oldalas munkájában jelent meg, amely egyszerre metafizika és jelentésemélet, a jelentés és a valóság alapvető elemeiről szóló tanítás. Ez a logikai atomizmus az *analitikus filozófia* megszületéséhez vezetett, amelyen belül többféle irányzat alakult ki: a *logikai atomizmus*, *pozitivizmus* és *empirizmus*. Képviselői – Barbara Merker jellemzése szerint – az analízist **redukcióként** és **összefüggések** felmutatásaként értik. Közös bennük az is, hogy „az analízis tárgyai fogalmak vagy szavak, kijelentések vagy mondatok, vagy általában érzéki jelenségek lehetnek”. Vizsgálhatnánk még Edmund Husserl *Cartesiansche Meditationen* (1900) (Karteziánus elmélkedések, fordította Mezei Balázs Budapest, 2000) kanti örökséget folytató, de Hegel *Phänomenologie des Geistes* (1807) (A szellem fenomenológiája, fordította Szemere Samu Budapest, 1961, 1979) című művéhez is kapcsolódó **fenomenológiai** (gör. *phainomenon* 'jelenség' + *logosz* 'tudomány') **filozófiájának intencionális** (vmilyen célra irányuló) *analízises* módszerét, amelyben a megismerés nem a valóságos tárgyvilágra, hanem a tudatra irányul, vagyis a fenomenológia nem a jelenségek tudománya, hanem a tudat által tudomásul vett (intencionált) dolgoké. (Husserl fenomenologizmusa a nyelvészetben korlátok közé szorította H. Steinthal pszichologizmusát. Vö. *fenomenologisztikus nyelvészet*, ném. *Phänogrammatik*.)

A 20. századra jellemző a **rendszerelmélet** kialakulása, amelyben az egyes tudományok addigi éles határai is kezdtek eltörölni (vö. *morfológia*, *morfoszintaxis*, *mikroszövegek*).

1.2. A nyelvészeti atomizmus (ang. atomistic linguistics, or. атомистическая лингвистика) jelentése és értékelése a nyelvészetben eltérő. Az A. N. Baranov és D. O. Dobrovolskij (1996)

¹A kémiában az atom csak kémiai eszközökkel nem osztható: az atomon belül megkülönböztetik az atommagot és a körülötte keringő negatív töltésű elektront, az atommag pedig protonokból és neutronokból áll. Az atommaghasadás az atommagoknak energiefelzabálásával járó egyesülése. A Kálmán által mintának tekintett *társadalmi atomizmus* a hangsúlyt az egyénekre helyezi, akik a képződő társadalmi csoportok alapjai. Csak hát a társadalmi atomok is kisebb-nagyobb csoportokba – család, falu, város, megye, régió, nemzet, ország, földrész, vallási közösségek, kultúra stb. – szerveződnek, s ezek bonyolult kölcsönhatásban vannak egymással.

terminológiai szótárban *atomistic tenet* 'atomista doktrína' elsősorban S. Kripke nevéhez kötődik. G. B. Dzsukján (1978) örmény nyelvész elmarasztalja a nyelvtudománynak „tudomány előtti” és „tudományos” korszakra történő periódizációját, amely a nyelvtudomány megjelenését a 19. században kialakult összehasonlító-történeti nyelvtanhoz kapcsolja (Franz Bopp: *A szanszkrit nyelv konjugációs rendszeréről, összehasonlítva a görög, latin, perzsa és germán nyelvekével*, 1816). Dzsukján a nyelvtudomány történetét a következő három nagy korszakra osztja: 1) statikusan analitikus nyelvészet (az ókortól a 19. század elejéig), 2) történeti-összehasonlító nyelvészet (19. század), 3) a rendszerszerű műveleti nyelvészet (20. század). Mindegyik korszak 3-3 alperiódusra oszlik (69), és mindegyik korszaknak következetesen 12-12 jellemző vonását nevezi meg. A 8. jellemző vonás a nyelvi szerkezet teljessége felfogásának a foka. E szempont alapján az első korszakot az **integrálás**, a másodikat az **atomizmus**, a harmadikat pedig a **szisztematizáció** jellemzi. Ahmanova orosz nyelvű terminológiai szótárában az atomizmus az a nyelvészeti irányzat, amely az individuális nyelvi egységek fejlődését külön-külön vizsgálja. Az *atomizáló* (izoláló) *módszer* (ang. *atomistic method*, or. *атомистический/изолирующий метод*) Kálmán László nézetétől eltérően tehát csak a 19. század történeti-összehasonlító nyelvészetére jellemző: például az egyes szavak feltételezett *gyökeinek hangtani és jelentéstani vizsgálatában. Igazi atomizmusról azonban a szavak etimológiájának a vizsgálatánál nemigen lehet szó, mivel figyelemmel kell lennünk a külső és belső bizonyítékokra, hangtani, morfológiai, szemantikai, területi, kultúrtörténeti kritériumokra, a hangtörvények általános rendszerességére. A szótanban elsősorban a szemantikai jegyek összetevők szerinti **kompozicionális elemzés** tekintik atomizmusnak. Ez az elemzési mód még a 21. században is dívik, ahogy ezt például Bibok Károly cikke is bizonyítja (2007). Bibok Bierwisch (1983: 61–99) „kétszintű konceptuális szemantika” elvét magáévá téve a *vágás*eseményt (событие резания) így határozza meg (53): X Z-nek Y-ra történő nyomásával deformálja Y-t. Vö.: „(используя) Z так, что Z давит на Y, (X) каузирует то, что Y становится (объектом) другой формы”. Bibok megállapítja, hogy egy „vágás” a cselekvés módja és eszköze összefüggése alapján lehet prototipikus és nem prototipikus. Vö: *резать доску ножом* 'késsel vágja (faragja) a deszkát' – *резать венский шинцель топором* 'bárdal nyiszálja a bécsi szeletet'. Az oroszban, ha vmilyen eszköz csapásával történik a vágás, annak jelölésére a *рубить* igét és a *рубка* főnevet használják. A *prototipikus* szó használata sem egyértelmű. A magyarban és a németben *vágás* szó jelentéstartományába még belefér a *hajvágás* is, sőt egy borbélynál a vágásnak ez a típusa a prototipikus. Az oroszban azonban ilyenkor csak a *стричь* 'nyír' igét használják. Vö. *Vágja le a hajamat!* – *Schneiden Sie mir das Haar!* – *Постригите меня!* Probléma számomra a *vágás*nak deformálásként való értelmezése. A *deformálás* 'alakváltoztatás' legegyszerűbb formái a tömeg változatlanul hagyása mellett a *kinyújtás*, *összenyomás*, *görbítés*, *sodrás*. A deformálás szemantikájának kompozicionális elemzése mindjárt „holisztikusabb” lenne, ha a deformálást kifejező igéket **osztályozó**, **integráló**, **differenciáló** és **szelektáló** szemantikai jegyek alapján vizsgálnánk. Igazi atomizmus talán csak az egy szempontú (pl. kiejtési, helyesírási) szótárakban lehetséges. Hadamud Bußmann *Lexikon der Sprachwissenschaft* (1990) terminológiai szótárában az *atomares Prädikat* (*primitive predicate, semantic primitive*) és az *atomarer Satz* (*elementarer Satz*) műszók találhatók. Az előbbire példa *töten* 'öl/megöl', 'állatot, személyt életétől megfoszt' jelentésű ige, amely a műveltetést egyetlen igével szintetikusán és nem analitikusan fejezi ki. (Műveltetőnek én csak az *ölet/megölet* típusú jelentéseket tekintem.) A *Philipp ist groß* – 'Fülöp magas' mondat pedig azért atomizált, mert nem tartalmaz logikai kötőszót. A *Philipp ist groß und schlank* – 'Fülöp magas és sudár termetű' viszont már nem atomizált mondat, mivel ez két mondat (*Fülöp magas* és *Pülöp sudár termetű*) összevonása. T. Lewandowski (1985) szótára utal F. Hiorth munkájára, akinek felfogása szerint az atomizált mondat „egy olyan mondat, amelynek a tartalmát ugyanabban a nyelvben nem lehet egy rövidebb mondattal kifejezni” (100). Vagyis egy kis módosítással bizonyos mértékben igaza van Kálmán Lászlónak: a holisztikus nyelvészetén kívüli nyelvtudományban (beleértve a generatív és strukturális nyelvészetet is) ilyen-olyan mértékben jelen van az **atomizmus**. A szavak morfémákra való bontása, a morfemika is felfogható

atomizmusnak. De még egy egész nyelvet, annak egyes jelenségeit is lehet atomisztikusan, azaz más nyelvektől izolálva leírni. Ennek eredménye például a magyarban nem egy nyelvészeti *specificum hungaricum*, mint például az a jelenleg általánosnak tekinthető vélekedés, hogy a ragok csak szóalakzáró toldalékok lehetnek. (Ezt az állítást közvetve csak Kiefer Ferenc cáfolja, rámutatva egyes képzők szóalakzáró voltának a lehetőségére is: *magyarul*.) A ragok szóalakzáró voltának általános követelményét cáfolja többek között az orosz visszaható igék, a tagadó és határozatlan névmások ragozása is: *учусь, учишься, учится чему-нибудь у кого-нибудь* 'tanulok, tanulsz, tanul vmit vkitől'. De ennél is perdöntőbb az a tény, hogy a magyar személyes névmások egyes függőeseteinek **ragjait** is a névmási gyökérmorfával vagy annak \emptyset (zéró) változatával, szóalakzáró birtokos személyragokkal továbbragozhatjuk: *könyvemmel – énvelem – ővelem, őveled*. A ragok fő kritériuma tehát nem a szóalakzáróság, hanem a jelektől eltérően a **szigorúan** strukturált (esetenként vagy személyenként váltakozó) **paradigma** képzése. A 20. században általánossá vált **rendszerelmélet** legnehezebben a szótanban honosodott meg, amelyben ma már szintén megkülönböztetnek specifikus szintagmatikai, paradigmaticai, derivációs és hierarchikus nem zárt, hanem nyitott és laza rendszereket (Pete 2006: 15).

2. A holizmus terminus először 1926-ban Jan Christian Smuts, dél-afrikai tábornagy, *Holism and Evolution* című könyvében jelent meg. A *holizmus* (gör. *holos* 'egész', magyarul 'teljességtan', vö. ném. *Ganzheitslehre*) a teljesség figyelembevételét jelenti. A holisztikus szemléletű gyógyítás például az embert egésznek tekinti, feltételezi testének, szellemének és érzelmeinek egységét. (Vö.: *Mens sana in corpore sano*. 'Ép testben ép lélek'.) Ehhez azonban hozzátesszem, hogy a holisztikus gyógyítás előtérbe állítása nem csökkentheti szakorvosok és specialisták szerepét. A holizmusnak strukturalista, szemantikai, ismeretelméleti, metodológiai, közgazdasági szociológiai stb. válfajai vannak (vö.: <http://de.wikipedia.org/wiki/Holismus>). Kálmán László azt hangsúlyozza, hogy „nem a kisebb alkotórészek tulajdonságai határozzák meg az összetett kifejezések tulajdonságait, hanem fordítva, az összetettnek látszó szerkezetek tulajdonságai az elsődlegesek, és a részeiknek – amennyire egyáltalán önállóak – csak az ő jóvoltukból, másodlagosan tudunk bizonyos sajátosságokat tulajdonítani”. A *kutyatej* növény (ang. *wolf's milk*, ném. *Wolfsmilch* 'farkastej' vagy *Eselmilch* 'szamártelj') típus esetében ez teljesen így van. De a nyelvészetben többnyire az összetevők elsőrendű fontosságúak. Vö.: *aprófa, családfa, májusfa, meggyfa, bányafa, tűzifa, tiszafa, sodrófa*.

3. Az atomizmus ellentéte. Kálmán Lászlónál az atomizmus ellentéte a holizmus. Előljáróban hangsúlyozza, hogy a „*holisztikus* szót [...] nem a *modularista* vagy *moduláris* ellentétéként használja, ahogy ez például a kognitív nyelvészetben szokás (pl. Josephson–Blair 1982; Kravchenko 2006)”. A pontosabb tájékozódás céljából megjegyzem, hogy a kognitív nyelvészeti **modularizmus** szerint az ember rátermettsége például különböző tagolható képességek összessége. A **holizmus** viszont azt vallja, hogy az ember rátermettsége (veleszületett és szerzett tulajdonságai) oszthatatlan egész, amelyet egy sor alapvető tényező határoz meg. (A legtöbb ember képességei tagolhatók: élete különböző szakaszaiban, de még ugyanabban a szakaszban is különböző területeken lehet elismerésre méltó teljesítménye.) Vannak olyanok is, akik a holizmust a **totalizmussal** vagy a **kollektívizmussal**, esetleg a **globalizmussal** azonosítják, sőt a múlt század 50-es éveiben még az **imperializmussal** is kapcsolatba hozták. Az egyik országos napilapban (2008. febr. 22., 13) *Lehet-e egy párt holisztikus* című cikk jelent meg. A holizmus ellentétének többen a **pozitívizmust**, a **merizmust** vagy a **monizmust** tekintik. Gustavo Bueno spanyol tudós a holizmust az atomizmus és a monizmus **között** helyezi el. T. Lewandowskinál (1985) az atomizált mondat ellentéte a **molekuláris** mondat. Az atomizált mondatok részei ugyanis már-már nem mondatok, ellentétben a molekuláris mondattal. Vö. *Atomsatz, Elementarsatz*. „Ein Satz, dessen Teile keine Sätze mehr sind (im Gegensatz zu einem molekularen Satz).”

4. Kálmán Lászlónak a **holizmus előnyeit** bizonyító példái, amelyeket a román particípium, a vonatosság és a kötőhangzók köréből vesz, számomra nem meggyőzőek. A következőkben – vele vitatkozva – mindegyik esetben tőle eltérő megoldási lehetőséget javaslok.

4.1. A román particípium Kálmán szerint „azért érdekes igealak, mert sokféle használata van”. (Zárójelben megjegyzem, hogy Zimányi Árpád cikke [2006] alapján a magyar melléknévi ige-névnék csak az egyik fajtája is „érdekes igealak”). Örülök, hogy a particípium Kálmánnál igealak, és nem „keresztelkedő szófaj”. A particípiumok vizsgálata azonban nála lényegében atomisztikus. A holizmus szemszögéből, de e terminus nélkül is, a következőket nehezményezem:

- **A melléknévi igenév nincs elhelyezve az igenevek rendszerében.** Az igenevek (*verboidok*, lat. *verbum infinitum*) fő tulajdonsága, hogy 1) nem lehetnek személyragjaik (lat. *infinitum*), 2) bizonyos igei tulajdonságaik megőrződnek, de kiegészülnek más szófajok egyes jellemzőivel. Igenevekhez a **főnévi igenevet** (lat. *infinitivus*), a **melléknévi igenevet** (lat. *participium*), a **határozói igenevet** (a lat. *gerundium*) és néhányan a **szupinomot** (lat. *supinum*) sorolják. Az igenevek típusai, sajátágaik és jelentéseik több vonatkozásban nyelvspecifikusak. Az egyes típusok jelentései között nincs éles határ, továbbá ugyanazt a jelentést eltérő igenevekkel fejezhetjük ki. A magyarban például a főnévi igeneveket személyragozhatjuk: *Mindnyájunknak el kell menni/menniünk*. A magyarban a ritka szenvedő szerkezetben határozói igenevet használhatunk (*Az ügy el van intézve/elintéződött*). Az oroszban szenvedő melléknévi igenevet találunk, amelynek rövid (állítmányi) és teljes (jelzői) alakja van. Az orosz cselekvő melléknévi igeneveknek azért nincs rövid alakjuk, mert ebből határozói igenevek lettek.
- **A melléknévi igenév a román igenevek rendszerében.** A románban a **főnévi igenevnek** van egy rövid (*infinitivul scrut*): a partikulás és partikula nélküli alakja, valamint egy hosszúnak nevezett (*infinitivul lung*) *-re* képzős főnévi jelentésű formája: *lucra* 'dolgozni' – *lucrare* 'dolgozás, munka'. Igei alakként a rövid alak, több esetben a partikula nélkül használatos. (Az angolban is van *bare* infinitive, *to*-infinitive és egy főnévi jelentésű *-ing* képzős alak, a németben *reiner* Infinitiv, *zu* Infinitiv és semleges nemű főnévként használt infinitívusz: *arbeiten* – *zu arbeiten* – *Stören Sie mich nicht beim Arbeiten* 'Ne akadályozzon a dolgozásban/a munkában). A **melléknévi igenevek** lehetnek cselekvők, szenvedők, jelen, múlt és jövő idejűek. A románban csak egy **múlt idejű melléknévi igenév** (*participiul trecut*) van, amelynek a képzője lehet *-ut*, *-s*, *-t*: *a face* – *făcut* 'megcsinált', *a dechide* – *dechis* '(ki)nyitott, kinyílt', *a frige* – *fript* 'sült'. A **határozói igenév** (*gerunziu*) is csak egy van a románban, amelyet az ige jelen idejének a tövéből *-ind* vagy *-ind* képzővel képzünk: *a lăsa* – *lăsînd* 'félretéve', *a fugi* – *fugînd* 'futva, futván'. Ez a határozói igenév kifejezhet egyidejűséget és előidejűséget: *povestea plîngînd* 'sírva mesélte', *spunînd aceasta a ieşit* 'miután elmondta, kiment'. **Szupinimum** a románban nincs, de múlt idejű melléknévi igenévvel és előljáróval kifejezhető. Az óslávban a szupinimum a főnévi igenévhez közeli célhatározót kifejező igealak (az oroszban ennek szerepét a főnévi igenév vette át, latin megfelelője az *-um* végű szupinimum: ószl. *ида игратъ*, or. *иду игратъ*, lat. *eo lusum* 'megyek játszani'. A latinban van egy *-u* végű supinum is, amely egyes melléknévek semlegesnemű alakja mellett tekintethatározó (*ablativus limitationis*): *horribile dictu* 'még kimondani is szörnyű'. Az angolban a **gerund** lehet igei főnév (*verbal noun*) vagy folyamatos melléknévi igenév (*imperfective participle*): *in the third reading* 'a harmadik olvasatban' – *I am reading a book*. 'Olvasok egy könyvet'.
- **A román particípium használata.** Kálmán László előrebocsátja, hogy „a román mondatnyi leírások nem nagyon tudnak mit kezdeni a particípiumnak [...] a sokarcúságával. Általában úgy tekintik, hogy többféle kategória véletlen egybeeséséről van szó (például az összetett igealakokban *participiumnak*, a birtokos jellegű szerkezetben *igenévnék*, az

előjárás használatban pedig *szupinum*nak nevezik, de ennek az eljárásnak független, például alaktani alapja nincs). Az sem megoldás, ha a particípiumnak a sok különböző kategória (főnév, ige stb.) tulajdonságait egyaránt tulajdonítjuk, mert a particípium viselkedése mindezeknek a kategóriáknak a viselkedésétől eltér” (3). Én pedig Kálmán nemegyszer atomisztikus értelmezéseivel nem tudok mit kezdeni. Az igenév és a particípium elnevezés például két különböző jelentésű és terjedelmű terminus. A *melléknévi igenév* és a *participium* viszont azonos jelentésű szófajtani/alaktani műszavak, amelyek azt fejezik ki, hogy az adott kategória igei és melléknévi **szófaji kategoriális jelentést** egyesítő átmeneti kategória.

1) A particípiumok melléknévi jelentése akkor kerül előtérbe, ha azokat a románban és számos más nyelvben **jelzői** mondattani funkcióban használjuk. Ennek az eljárásnak az igétől „független alaktani alapja” az, hogy az így használt particípium posztpozícióban a román melléknevekhez hasonlóan nemből, számból, néha esetben is megegyezik a főnévvel: *un om deschis* ’egy őszinte (nyílt, nyitott) ember’ – *o fereastră deschisă* ’egy nyitott ablak’ (nőnemű főnév) – birtokos és részeselet: *unei ferestre deschise* ’egy nyitott ablaknak’; – többes szám: *două ferestre deschise* ’két nyitott ablak’, *ochii deschisi* ’nyitott szemek’ (az *ochi* hímnemű főnév). A melléknevek és a melléknévi ige nevek jelzői funkcióban tehát egyformán váltakoznak. Vö. a ’fehér’ melléknév és a ’megcsinált’ melléknévi igenév váltakozását egyes és többes szám hímnemű és nőnemű ragozása alanyesetben: *alb – albă, albi – albe* ↔ *făcut – făcută, făcuți – făcute* (vö. *manufaktúra*).

2) A particípiumok igei jelentése és a múlt idők. A particípiumok igei szófaji kategoriális jelentése elsősorban abban fejeződik ki, hogy a melléknévi igenevet állítmányi funkcióban használjuk, s ilyenkor a particípium megőrzi az ige vonzatát. A mai románban négy múlt idő van: folyamatos múlt (imperfect), egyszerű múlt (perfectul simplu), régmúlt (mai mult ca perfectul) és összetett múlt (perfectul compus). A csak múlt idejű particípium a mai románban a ritkán használt folyamatos múlt kivételével a többi három múlt idő képzésében vesz részt.

- Az **egyszerű múlt idő** *-i, -și, -, -răm, -răți, -ră* **személyragjait** a múlt idejű melléknévi igenévnek *-t* nélküli alakjához illesztjük: *face, fac, făcut* ’csinálni’: *făcuți* ’csináltam’, *făsuși* ’csináltál’, *făcu – făcuram* ’csináltuk’, *făcurăți, făcură*.
- Az előidejűséget kifejező **régmúltat** is ugyanebből az alakból képezzük a régmúlt *-sem, -seși, -se, -serăm, -serăți, -seră* eltérő személyragjaival. (A csonkított particípium már kaphat személyragokat.)
- Az általánosan használt **összetett múlt idő** képzése a múlt idejű melléknévi igenévnek és a birtoklást kifejező *avea* ige segédigeként való használatával történik. Az összetett múlt idő képzésének ez a módja megtalálható a németben és az angolban is. Vö. *Van egy könyvetek* = ném. *Ihr habt ein Buch*; ang. *You have a book*; rom. *Aveți o carte – Írtatok egy könyvet* = ném. *Ihr habt ein Buch geschrieben*; ang. *You have written a book*; rom. *Ați scris o carte*. (Az ’írni’ ige három alakja: *a scris, scriu, scris*.) Ezzel kapcsolatban Kálmán Lászlónak van egy sajátos atomisztikus értelmezése: „A particípium sok szempontból igei természetű, de önmagában nem rendelkezik az igének a tulajdonságával, hogy tárgyesetű bővítménye lehetne (csak segédigével vagy prepozícióval alkotott szerkezetekben válik ez lehetővé”) (3). A német és angol példák azt bizonyítják, hogy az összetett múlt idejű mondatok tárgya megőrződik, mert az igeidők egyszerű és összetett alakjai (és általában ige cselekvés idő-, személy- és módbeli változásai) nem változtatják meg az ige szófaji kategoriális jelentését és annak vonzatát sem. A románban azonban a birtoklást kifejező *avea* főige és az összetett múlt időt képző *avea* segédige ragozása az E/3.-ban és a T/1.-ben és T/2.-ben nem esik egybe, vagyis van itt duplán is „független alaktani alap” (persze csak akkor, ha nem feledkezünk meg az összetett/analitikus alak-

tani alakok létezéséről sem). Vö.: főige: *am, ai, are, avem, aveți, au* – segédige: *am, ai, a, am, ați, au*.

3) A szenvedő szerkezetek és a particípiumok. A szenvedő szerkezetet a románban jelen időben a létezést jelölő *a fi* (jelen: *este* E/3., *sînt* T/3., múlt: *a fost* E/3., *au fost* T/3.) segédigével és a ragozott tárgyias igék particípiumával képezzük, amely a változatlan összetett múlttól eltérően nemben és számban megegyezik az alannal. (Tehát itt is megvan a hiányolt „független alaktani alap”). Vö.:

Szám	Személy	Segédige		Particípium	
		jelen	múlt	hímnem	nőnem
E. sz.	<i>eu</i> (én) <i>tu</i> (te) <i>el, ea</i> (ő)	<i>sînt,</i> <i>ești,</i> <i>este,</i>	<i>am fost</i> <i>ai fost</i> <i>a fost</i>	<i>iubit</i> (engem szeretnek) <i>iubit</i> (téged szeretnek) <i>iubit</i> (öt szeretik)	<i>iubită</i> <i>iubită</i> <i>iubită</i>
T. sz.	<i>noi</i> (mi) <i>voi</i> (ti) <i>ei, ele</i> (ők)	<i>sîntem,</i> <i>sînteți,</i> <i>sînt,</i>	<i>am fost</i> <i>ați fost</i> <i>au fost</i>	<i>iubiți</i> (minket szeretnek) <i>iubiți</i> (titeket szeretnek) <i>iubiți</i> (öket szeretik)	<i>iubite</i> <i>iubite</i> <i>iubite</i>

Vö. még: *Az öltönyt megvették* = *Costumul a fost cumpărat*; *A könyvet megvették* = *Cartea a fost cumpărată*; *Ez a hely el van foglalva* = *Locul acesta este ocupat* (*ocupa, ocup, ocupat* 'elfoglal'). *Dohányozni tilos!* = *Fumatul este oprit!* A szenvedő szerkezetben a cselekvő személyt a *de* előjáróval, néha a *de către* 'által' jelentésű összetétellel, a cselekvés eszközét pedig a *cu* '-val/-vel' előjáróval jelöljük: *Petru cumpără cadouri* 'Péter ajándékokat vásárol' → *Cadourile sînt cumpărate de (de către) Petru* 'Az ajándékok Péter által vásárolódnak meg' (*ajándék* = *cadou*, többes szám *cadouri*, semleges nemű, *vásárol* = *cumpăra, cumpăr, cumpărat*). *Ușa a fost deschisă cu cheia* 'Az ajtót kulccsal nyitották/nyitódott ki'.

4) A szupinum és a particípium előjárós használata. Kálmán László az előjárós alakokat sem tekinti „független alaktani alapnak”. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a franciában és a bolgárban az előjárós főnevek jelentése más nyelvek esetragos főneveivel egyenértékűnek tekinthető. A szupinumnak sokféle használata van. Képzése a románban úgy történik, hogy a melléknévi igenév elé többnyire a *de* előjárót tesszük (de előfordul a *la, pentru* előjárók használata is). Az ilyen szerkezet valaminek a rendeltetését, a cselekvés célját, kötelezettséget stb. fejez ki. Magyarra ezeket általában jelen vagy jövő idejű melléknévi igenévvvel fordítjuk. Vö. *vağon de dormit* 'hálókocsi' (*dormi, dorm, dormit* 'aludni, durmolni'); *apă de băut* 'ivóvíz' (*bea, beau, băut* 'inni'); *lucru de făcut* 'elvégezendő munka'. *Van egy lefordítandó levelem* 'Am o scrisoare de tradus' (*traduce, traduc, tradus* 'fordítani'); *Sok tennivalóm van* 'Am multe de făcut'; *Mi a látnivaló itt?* 'Ce este de văzut aici?' (*vedea, văd, văzut* 'látni'); *Sok vásárolnivalóm van* 'Am multe de cumpărat'; *Munkára fel!* 'Spor la muncă!'.

4.2. A vonzatosság: kötelező és fakultatív bővítmények. Kálmán László megközelítési módja lényegében itt is „atomisztikus”, mégpedig háromszorosán az: 1) a vonzatosság kapcsán csak az **igékkel** foglalkozik; 2) a vonzatosságot az **állítványhoz** köti; 3) a vonzatosságot a már régebbi *specifcum hungaricum* értelmezéshez kapcsolódva az igei állítvány **kötelező bővítményeire** szűkíti, amellyel az úgynevezett „szabad határozókat” állítja szembe. Úgy véli, hogy a nyelvészetben hagyományosan, különösen pedig Frege (1879) óta, továbbá a strukturális mondattanban szerkezeti és jelentéstani **hiányok** tartják össze a szerkezeteket (vö. Empty Category Principle in GB). Ennek lényege, hogy „a szerkezet valamelyik eleme hiányos, valamelyik másik eleme pedig betölti ezt a hiányt” (4). A hiányos kifejezések prototipikus példajaként csak a **vonzat** igéket említi, amelyek alapján az ige-bővítmény szerkezeteknek két fajtáját (az ige-vonzat viszony és az ige-szabad

határozó kapcsolatot) különbözteti meg. Az ige-vonzat viszonyban az igének van bővítménye, az ige–szabad határozó kapcsolatban „a szabad határozónak van szüksége az igére” (5). Végső következtetése: „Ezzel a mindmáig egyeduralkodó szemlélettel azonban súlyos gondok vannak”, mivel a vonzatok és a szabad határozók közötti különbség pontos megállapítására még nem született általánosan elfogadott teszt, továbbá súlyos problémát jelentenek az „elhagyható vonzattal” rendelkező igék: *Eszik*. Az ilyen „hiányosan sem hiányos” igék létezése „meglehetősen diszkreditálja a vonzatosság hiányossággal való magyarázatát” (5). Megoldásként a holisztikus szemléletet ajánlja: „nem az elemek tulajdonságaiból (ebben az esetben egyikük-másikuk hiányosságából) magyarázható az összetartozásuk, hanem fordítva, az egész összetartozó egész tulajdonságaiból magyarázható, hogy mi történik vele, ha megcsonkítjuk [...] A holisztikus megközelítésben a mondatban alapegységei teljes szerkezetek mintázatai” (5). Úgy véli, „hogy az alakokban a szóalakok mintázatai az elsődlegesek, ezeknek a segítségével írhatjuk le legjobban a szóalakokat, nem pedig úgy, hogy a szóelemeket vesszük elsődlegesnek, és ezek összetételével magyarázzuk a szóalakokat” (6). Megjegyzéseim: 1. Az úgynevezett „mintázatok” mintha egyenlőek lennének a régóta ismert **ragozási paradigmák** típusmintáival. Szerinte az atomisztikus jelekkel, ragokkal nem kell foglalkoznunk. 2. „Bővítménye” a régi hagyományos leíró nyelvészetben – a *holisztikus* jelző nélkül is – a mondat alanyának vagy állítmányának, sőt valamelyik bővítményének lehet. Vagyis a „holisztikus” mondat egész nélkül nincs bővítmény. Javasolom, hogy mondjunk le a „vonzat” strukturalista és *specificum hungaricum* jellegű értelmezéséről, válasszuk el egymástól a vonzat és a kötelező bővítmények problematikáját.

- **Mi a vonzat?** Bárminemű vonzat (ném. *Rektion*, ang. *government*, or. *управление*) az alárendelő szó szerkezetek létrehozásának egyik módja: **az alárendelt tag egy meghatározott alakban áll az alaptag bármilyen jellegű változása esetén**. A vonzat hasonló meghatározása található más nyelvekben is. Vö.:

ném. **Rektion**: Form der Subordination, bei der die Kasusform des untergeordneten Wortes durch das ihm syntaktisch übergeordnete („regierende”) Wort bestimmt wird (Rudi Conrad 1985).

or. **управление**: Вид подчинительной связи в словосочетании, когда управляющее слово требует постановки зависимого компонента в определённой грамматической форме. При этом изменение управляющего слова не влечёт за собой изменения управляемого слова (Vasiljeva et al. – Н. В. Васильева и др. 1995).

ang. **government**: A type of grammatical relationship between two or more elements in a sentence, in which the choice of one element causes the selection of a particular form of another element (Jach Richards 1985).

A vonzat lehet **jelölt** és **jelöletlen**. Vö. *Péter(nek a) könyve* (*könyvét, könyvében, könyvei*); *büszke* (*büszkék, büszke lesz, volt, lenne*) *vkire/vmire*; *régen Szegeden lakom és dolgozom* (*lakott és dolgozott, laknék és dolgoznék* stb.). A határozószó kapcsolódását is tekinthetjük „jelöletlen vonzatnak”, hiszen ezeket a szavakat is csak egy meghatározott alakban használjuk az alaptag különböző változásaikor. (Az oroszban ilyenkor a *примыкание* terminust használják.)

- **Mikor kötelező egy bővítmény használata?** Akkor, ha elhagyása esetén a „holisztikus” mondat értelmetlen. Egy mondat kötelező bővítménye nemcsak egyenes és függő **tárgy** (*Irom a levelem Balog Máriának; törődik vkivel*) lehet, hanem **határozó** (*Szegeden lakom*), sőt még **jelző** is (*Nóri derék teremtés*). Vö. **Péter lakik; *Nóri teremtés* (vö. Pete 1997). Kiss Margit Mikor vonzat a birtokos jelző? (2006: 335–50) című cikkében mérhetetlenül sok energiát fordít a birtokos jelző kötelező fokozatainak a megállapítására. Vö.: „Nem egyszerű eldönteni, hogy kötelező vagy fakultatív jellegű-e a szemantikai valencia a birtokos jelző esetében. Kérdés, hogy önmagán belül akarjuk-e ezeket a kategóriákat meghatározni, esetleg egy nagyobb rendszeren belül más típusú kötelezőséghez,

fakultativitáshoz viszonyítva” (336). Egyetértek azzal, hogy figyelembe kell vennünk a szavak jelentéstani környezetét, a szintaktikai alapú valenciát stb. A birtokos jelzők nyelvtani vonzat voltához a vonzat fent javasolt meghatározása alapján nem férhet semmi kétség. Ez akkor is érvényes, ha a birtokviszony kétszeri jelölésének lehetőségét is figyelembe vesszük: *A fiúnak a könyve / a fiú könyve az asztalon van*. Mivel a kötelező és fakultatív vonzat között – az elhagyhatóságon kívül – nemigen van formai különbség, elegendő a tendenciák feltérképezése.

- **A vonzatok nyelvspecifikussága.** A tárgyas igék többségének a vonzata nem egy nyelvben a tárgyeset. De a függő tárgy esetében is sokszor találkozunk egybeeséssel: *büszkélkedik sikereivel* – ném. *sich mit seinen Erfolgen brüsten*, or. *гордиться успехами*. Kálmán László számára „súlyos problémát jelentenek az »elhagyható vonzattal« rendelkező igék, mint amilyen az *eszik*. Az *eszik* és a tárgy viszonyát egyöntetűen ige-vonzat viszonynak tekintik, mégsem kötelező a tárgy jelenléte. Az ilyen esetekben valamilyen extra mechanizmust (pl. »egzisztenciális lezárást«) kell feltételezni, hogy megmagyarázzuk, miért nem kötelező a bővítmény” (5). A magyarban szinte minden tárgyas igének van általános és határozott (tárgyas) ragozása. Az alanyi ragozásban a tárgyas igéket gyakran használjuk tárgy nélkül, ha a közlés célja csak magának a cselekvésnek a megnevezése: *A kisbaba nemcsak szopik, hanem már eszik is*. A tárgyas igéknek ez a használata a külön alanyi ragozással nem rendelkező nyelvekben is természetes jelenség. Vö.: *Ne egyél olyan gyorsan!* – ang. *Don't eat so quickly!* – or. *He емь так быстро!* – ném. *Iss nicht so schnell!* A magyarban a mondat aktuális tagolásakor a határozott tárgyat is elhagyhatjuk: *Rebi, írod már a levelet Rozinak?* – **Írom**. A szavak kollokációs jelentése egyébként vonatkozik a kötelező és a fakultatív vonzatokra is: *Hanni Szegeden lakik és dolgozik*. Mindkét ige bővítménye csak *hol?* kérdésre felelhet. Vö.: **Hanni lakik. – Hanni dolgozik*. A birtokos jelző vonzat voltának a bizonyítására sincs szükségünk a határozóval való párhuzamba állításra, ahogy ezt Kiss Margitnál többször is találjuk: *megoldás a problémára – a probléma megoldása, a lelnök a vállalatnál – a vállalat a lelnöke* (2006: 337). A határozós párhuzamok első olvasásra magyartalanul hangzanak: **A megoldás a problémára még hátravan*. De: *Van/nincs megoldás a problémára; Ő az a lelnök ennél a vállalatnál*.
- **Vonzata-e az alany az igének?** Kálmán mintha nem tekintené az alanyt az ige vonzatának. Ha ez valóban így van, annak örülök. Az alany ugyanis nem függ az igétől. Ezt egy igen egyszerű, könnyen érthető – ezért talán nem is tudományos – kísérlettel lehet bizonyítani: a személyhez, számhoz, időhöz, módhoz nem köthető **főnévi igenévvel** kérdezzünk az ige vonzataira: **Ki lakni/dolgozni? – lakni, dolgozni hol?, mikor? meddig? mióta?* Ragozott igealakkal az ige bármely vonzatára és az alanyra is lehet kérdezni, ilyenkor azonban az ige lexikai jelentése már grammatikai kategóriák jelentésével is társul.
- **Hány vonzata lehet egy igének?** Újból hangsúlyozom, hogy a szavak vonzata és a mondat (nem az ige!) kötelező bővítménye két különböző dolog. Kálmán úgy véli, hogy „az igék legfeljebb csak véletlen egybeesés miatt állhatnak meg a vonzatuk nélkül. Például az *él* ige abban az értelemben, hogy 'használ valamit', csak *-val/-vel* ragos vonzattal használható; az, hogy önmagában is használhatjuk, csak véletlen (ti. annak köszönhető, hogy van egy 'életben van' jelentésű, vonzat nélküli *él* ige is). Amikor pedig az *él* igét *-ból/-ből* ragos vonzattal használjuk, akkor egy harmadik *él* alakú igét használunk” (5). Ez több mint meglepő. Elnézését kérem Kálmán Lászlónak, de e nézet elfogadása esetén nyelvészeti ismereteimet jelentősen át kellene alakítanom. Nincs többjelentésű ige. Az eltérő vonzatok nem az egyes jelentésektől függenek, hanem minden eltérő vonzat vagy vonzat nélküli használat egy új igét hoz létre. Kálmánnál három *él* igénk van. Az eltérő vonzatok és velük az *él* igék számát is esetleg tizenháromig lehetne növelni (a Pusztai-féle

ÉKSz.-ban ennyi jelentése van az *él* igének): *85 évet élt; a tudománynak él; tejen él; vígan él; külön él Évától; békességben él*; stb.

4.3. A kötőhangzók (unifixekek) kérdése. Kálmán László (2007) kijelenti, hogy „azért nem lehet a *ház-an alak, mert ez nem illeszkedne a többi szuperesszívuszi alak mintázatára” (8). A mintának megadott *izom, csiga, birtok, bíró, csíra* szavaknak valóban nincs *-an*-ra végződő alakjuk, de a *ház* szónak vannak *-a*- kötőhangzóval képzett szóalakjai: *ház-a-t, ház-a-k* alakjai is. Az itt figyelembe veendő *birtok* és *izom* szónak a tárgy esetében és többes számában sincs *-a-*, de a többes tárgy esetben és birtokos személyragozásban már előfordul: *birtokon, izmon, birtok-o-t, birtok-o-k – birtok-o-k-a-t*. Vagyis Kálmán László úgynevezett mintázatai nem biztos útmutatói a lehetséges kötőhangzók alkalmazását s főként megértését illetően. Aztán van még egy – nyelvtanainkban hosszú ideig szuperesszívusznak tekintett – *magasan* és *gyorsan* (*repül a daru*) határozószó is. Ez az utóbbi probléma könnyen eltűnik, ha felismerjük, hogy a határozószóknak a mai nyelvben képzőjük és nem ragjuk van. A kötőhangzókkal kapcsolatban a következőket ajánlom az olvasók figyelmébe:

1) Kiefer Ferenc (2000: 156) szerint „tipikus esetben a kötőhangzó zérussal váltakozik, megjósolható minőségű, megjelenésének fonotaktikai [szintagmatikai] indoka van, nem jelenik meg magánhangzó végű tövek után, és nem törli a tővégi magánhangzót”. Arra is rámutat, hogy a szóképzésnél ez utóbbi lehetséges: *barna – barnul, sárga – sárgul, fekete – feketít*, de: *fekete – feketéllik*. Megjegyzéseim:

- A *hosszú – hossz-a-bb, könnyű – könny-e-bb* esetében a törlés a **fokozásnál** is előfordul. A több szótagú képzett **mellékeveknél** a *hosszú -ű, -ő, -ó, -ú* és *-i* képzők után az *-e*- vagy *-a*- kötőhangzó többes *-k* jellel együtt **magánhangzó** után is megjelenik: *nagyeszűek, kifizetődők, megoldhatóak, hosszúak, szegediek*. Néha ingadozás is lehetséges: *Ezek a próbálkozások meddőek/meddők maradtak; A problémák megoldhatók/megoldhatóak*.
- A kötőhangzó az interfixekhez hasonlóan **kihagyásokat** is megenged, vagyis zérussal **nem** „váltakozik”, mivel megjelenése vagy hiánya nem felel meg az ugyanabban a pozícióban és jelentésben megjelenő nem zéró morfémák zéróval való váltása hármass feltételének (Pete 2004). Vö.: *pad-o-m, pad-o-d, pad-ja, pad-unk, pad-o-tok, pad-juk* típusú ragozásban a kötőhangzó-hiányos szóalakokban **soha** sem található kötőhangzó, ezért nem is hiányozhat.

2) A **ragok és jelek** kötőhangzói könnyen szegmentálhatóak: paradigmacentrikusak, és megfelelnek a morfémaelemzés **alsó- és felsőhatár-törvényének** (Antal 1964). Ugyanazon és különböző ragozási/jelezési „mintázatokban” rendszeresen ismétlődnek, és felcserélhetők más hasonló funkciójú, magánhangzó-illeszkedéstől függő unifixvariánsokkal. A kötőhangzók **funkciója** a szóalakok alkotásának segítése.

3) A **főnevek esetragjai** – a tárgyeset ragjának kivételével – **kötőhangzó nélkül kapcsolódnak a szótőhöz**. Az esetragok e vonatkozásban négy csoportba oszthatók. Az *-ig, -ért* esetragoknak nincs magánhangzó-illeszkedéshez alkalmazkodó variánsuk: *Ezért a deszkáért mentem addig az épületig*. A ragok többségének **két** (mély és magas hangrendhez igazodó) variánsuk van: *-nak /-nek, val/-vel, -ba/-be, -ban/-ben, -ból/-ből, -ra/-re, -ról/-ről, -tól/-től, -nál/-nél, -vá/-vé*. A *-hoz, -hez, -höz* rag három (magas és mély hangrendhez, ajakműködéshez igazodó) variánsú: *ajtóhoz ablakhoz, csészéhez, füzethez tetőhöz, könyvhöz*. Az *-n, -on, -en, -ön* rag négyes variánsa függ a szótő végződésétől, a hangrendtől és az ajakműködéstől: *ajtó-n, csészé-n, tető-n, ablak-on, füzet-en, könyv-ön*. Nyelvtanaink ebben csoportban csak *-n* ragot szegmentálnak a négyes variáns helyett. A szótőhöz igazodó magánhangzó-illeszkedés már benne van a ragvariánsokban, s így itt **semmilyen kötőhangzó** nincs. Sárosi Zsófia (2003: 140) is úgy véli, hogy az *-n* határozórag előtt

álló „tővéghangzó középső nyelvéllásfokban egységesült, majd a raghoz vonódott [...], s nem toldalékként fejlesztett illeszkedésre alkalmas változatokat”.

4) A főnevek négyes és kettős unifixrendszer. A kötőhangzók használata szófaj- és rag-specifikus. Az E/3.-ban a magyar névszói és igei ragozási rendszerben (a múlt idő itt kivétel) nincs kötőhangzó. A kötőhangzók **magánhangzó-illeszkedéssel** segítik a többnyire egyfonémás ragok és jelek kapcsolódását a szótóhoz. A főnevek ragozásában az egyes **tárgyeseteket**, a **többes számot**, és az **egyes birtokos személyragokat** a kötőhangzók **négyes** (-a-, -o-, -e-, -ö-) **változatával** illesztjük a szótóhoz. Ez a szám a többes tárgy eset létrehozásakor és a birtokos személyragozás tárgyese-tében **kettőre** (-a-, -e-) csökken, mivel ebben az esetben a ragok olyan szóalakokhoz csatlakoznak, amelyekben már van egy „teljes” magánhangzó-illeszkedés. Vö.:

<i>hajó-t</i>	<i>hajó-k-a-t</i>	<i>hajó-m-a-t</i>	<i>hajó-n</i>	<i>hajó-hoz</i>	<i>hajók-on/-hoz</i>
<i>ház-a-t</i>	<i>ház-a-k-a-t</i>	<i>ház-a-m-a-t</i>	<i>ház-on</i>	<i>ház-hoz</i>	<i>házak-on /-hoz</i>
<i>bot-o-t</i>	<i>bot-o-k-a-t</i>	<i>bot-o-m-a-t</i>	<i>bot-on</i>	<i>bot-hoz</i>	<i>botok-on /-hoz</i>
<i>kép-e-t</i>	<i>kép-e-k-e-t</i>	<i>kép-e-m-e-t</i>	<i>kép-en</i>	<i>kép-hez</i>	<i>képek-en /-hez</i>
<i>fül-e-t</i>	<i>fül-e-k-e-t</i>	<i>fül-e-m-e-t</i>	<i>fül-ön</i>	<i>fül-höz</i>	<i>fül-ek-en/-hez</i>
<i>kürt-ö-t</i>	<i>kürt-ö-k-e-t</i>	<i>kürt-ö-m-e-t</i>	<i>kürt-ön</i>	<i>kürt-höz</i>	<i>kürtök-ön /-höz</i>

Kiefer (1998: 206; 2003) a főnevek -a- kötőhangzójával kapcsolatban megjegyzi, hogy „a *ház* szó ún. nyitító, ezért kapcsolódnak hozzá a toldalékok az *a* magánhangzóval (a várt *o*-val szemben)”. A nyitítóvűség következménye az *e* magánhangzó megjelenése is a várt *ö* helyett. Kiefer (2000: 588) megállapítása („A nyitítóvelek általános tulajdonsága az, hogy a toldalékokat kötőhangzóval kapják”) nem ad megbízható eligazítást a kötőhangzók használatát illetően. Úgy néz ki, hogy ezek az -a-, -e- kötőhangzós „nyitítóvelek” mind egy szótagú szavak, amelyek általában egy mássalhangzóra végződnek, *á*-val, *ő*-vel, *ú*, *u*-val, *ó*-val, *ü*-vel kezdődnek (*ágy-ak*, *ág-ak*, *őz-ek*, [de: *őr-ök*, *ős-ök*], *úr* – *ur-ak*, *út* – *ut-ak*, *ujj-ak*, *ól-ak*, *ügy-ek* [de: *orr-ok*, *ok-ok*]), vagy pedig az egy szótagú mássalhangzóval kezdődő tövek -a-, -á-, -ü/ü-, -ö- magánhangzót tartalmaznak: *fal-ak*, *hal-ak*, *sav-ak*, *vágy-ak* (de: *sáv-ok*, *gáz-ok*, *tüz-ek*, *tölgy-ek*, *völgy-ek*, *hölgy-ek* – *makk-ok*, *búb-ok*, *bőr-ök*, *tőr-ök*, *ablak-ok*, *vödör-ök*, *fürt-ök*). A nem egy szótagú -a-, -á- szótagú szavak is kaphatnak -a- kötőhangzót: *kanál* – *kanal-ak*, *madár* – *madar-ak*, de: *lakás* – *lakás-ok*, *lábás* – *lábos-ok*, *lakáj-ok*. A mássalhangzóra végződő főnevek többes -k jele előtt mindig van kötőhangzó: *asztal-t*, *asztal-ok*. A főnévként használt -i-, -si-, -beli-, -szerű-, -nemű-, -ő magánhangzóra végződő szavak többes száma is kötőhangzós: *városi-a-k*, *buda-i-a-k*, *falubeli-e-k*, *újszerű-ek*, *döntő-e-k*. **A tárgy esetben** képzésekor ezek a kötőhangzók néhány kivételtől eltekintve megmaradnak. Vö.: *ört*, *bört*, *asztalt*, *lakást*, *lábost*, *kanált/kanalat*.

5) A melléknevek ragozásakor, középfokuk képzésekor -o-, -e-, -a- hármas unifixrendszer van: *Ezek a lakások nagyok, szépek, világosak és magasak; Vettek neki lakást, nagyot, szépet, világosat és magasat; Péter nagy-o-bb, erős-e-bb és magas-a-bb, mint Pál*. Ha a középfokot ragozzuk, akkor a tárgyeset ragja előtt csak -a-, -e- kettős rendszer van: A nagyobb-**a-k-a-t** vedd meg. A játékosok közül a gyorsabb-**a-k-a-t** és az erősebb-**e-k-e-t** tették a csapatba.

Az unifixek főneveket és mellékneveket elkülönítő funkciója. Az unifixek szófajoktól függő eltérő száma lehetővé teszi, hogy az -ö/-e- és az -o/-a- unifixek számos esetben elhatárolják egymástól a **főnevek** és a **melléknevek** többes számú alakjait: A *felelős-ök*-k csak ezért *felelős-e-k*; A *havas-o-k* sokszor *nyáron is havas-a-k*. Vö. még: *ismerősök* – *ismerősek*, *hatalmasok* – *hatalmasak*, *milliárdosok* – *milliárdosak*, *hazafiasok* – *hazafiasak*, *nádasok* – *nádasak*, *osztöndíjasok* – *osztöndíjasak*, *diplomások* – *diplomásak*, *családoso*k – *családoso*k, *pocakoso*k – *pocakoso*k, *tehetőso*k – *tehetőso*k. (De úgy is fogalmazhatunk, hogy a szófajok különbözősége az oka az eltérő unifixeknek.) Egyesek szerint ezek az oppozíciók csak az unifixek **fonémaértékűségét** bizonyítják, nem pedig

morfémaértékűségüket. Ez az állítás összetéveszti a fonéma- és morfémaelemzést, figyelmen kívül hagyja, hogy a morfémának jelentést és funkciót megkülönböztető szerepe lehet.

6) Az igék hármass unifixrendszer. A ragozott és jelezett igealakokban **hármass** (-o-, -e-, -ö-) rendszer van: *ballag-o-k*, *ballag-o-tt*, *áld-o-k*, *áld-o-m*, *áld-o-tt*, *vezet-e-k*, *vezet-e-m*, *vezet-e-tt*, *küzd-ö-k*, *küzd-ö-tt*, *olvas-o-l*, *tesz-e-l*, *űz-ö-l*. Egyes igék **kijelentő** és **felszólító** módját az **-o-**, **-e-** unifixek megléte és hiánya különíti el: *ír-o-d* – *ír-d*, *csinál-o-d* – *csinál-d*, *hoz-o-d* – *hoz-d*, *olvas-o-d* – *olvas-d*, de: *mond* – *Mondd már!*

7) A személyes névmások és a névutók személyragozásának -a-, -á-, -e-, -é- négyes unifix van: *(én)nál-a-m*, *(te)hozz-á-d*, *(én)vel-e-m*, *(én)bel-é-m*, *belől-e-m*, *alatt-a-m*, *alám*, *mögött-e-m* – *mög-é-m*.

8) A morfémák megszakíthatósága. A szakirodalomban nemrég találkoztam a már több évtizede meglévő *megszakítható morféma* (*discontinuous morpheme*, *diskontinuierliches Morphem*, *разрывная морфема*) terminussal, amely elsősorban a gyökérmorfémák megszakíthatóságára vonatkozik. Vö. a latin *-n-*, *-m-* **infix**eket. Ettől függetlenül Martsa Sándornál (2007: 72) is találtam öt szógyökérbe ékelt, vagyis szógyökér megszakíthatóságát bizonyító példát. Az egyik ilyen példa az *absolutely* szóba ékelt *abso-blooming-lutely* 'teljesen vacak' szóalak. Ide sorolhatjuk a *passer-by* típusú szavak *passers-by* többesét is. Az *enyém*, *tied*, *övé*, *mienk*, *tietek*, *övék* állítmányi birtokos névmások több birtokra utaló alakjait kétféleképpen képezhetjük: **hozzáadásos** és **infixes** módon. Vö.: *Ezek a könyvek érdekesek / az érdekesek* – *Ezek a könyvek az enyém-e-k / az enyé-i-m* (a *tiedek / a tiéd*, az *övék / az övé-i*, a *mienk-e-k / a mie-i-nk*, a *tiétek / a tie-i-tek*, az *övé-i-k*).

A kétféle képzési módszer azért lehetséges, mert az állítmányi birtokos névmások a nem birtokos *-k* többesjel esetén is egyértelműen jelölik a birtokos személyt. A másik változat pedig a birtokos személyragozási rendszerhez igazodik. Az állítmányi birtokos személyragok névmásba infixként beékelő jelei meggyőzően bizonyítják az *-i-* többes birtokosjel külön szegmentálhatóságát és annak szükségességét. Benkő Loránd és Kálmán Béla (1954: 106) iskolai nyelvtanában az *-i-* többesjel beékelődik a birtokos személyragok közé. Vö.: *enyém* → *enyé(i)m*, *könyvem* → *könyve(i)m*, *könyve(i)d* stb. A két képzési mód azonban nem azonos. Nincs **enyé*, de van önálló *könyv*, *könyv-e* és *könyv-e-i*, a *könyv-ünk*-ből pedig infixszel nem lehet *könyv-e-i-nk*. Az sem elfogadható, hogy az *-ai-/-ei-* morfémaváltozat már a HB. *fel-ei-m* alakjában megjelent. Van *fél év*, *száz forintnak ötven a fele*, van *ügyfél*, vkinek lehet *ügyfel-e*, vannak *ügyfel-e-k*, egy hivatalnak pedig *ügyfel-e-i*.

9) Az -i többes birtokjel problémájának megoldása. Kiefer Ferenc felfogása szerint „a *-k* és az *-i* **allomorfo**k ugyanazon morféma különböző felszíni alakjai, ugyanazt a morfémát megvalósító morfok” (1998: 203). Két évvel később (2000: 587): „a többesjel harmadik allomorfja az *-ék* toldalék, amely személyt jelentő tulajdon- vagy köznevekhez járul: *Szabó-ék*, *Feri-ék*, *barátomé*, *barát-ai-m-ék*”. Ez a nézet még az amerikai nyelvészet alapján is érthetetlen, mivel ezek a morfémák nemcsak formai kapcsolatban nincsenek egymással a „felszínen”, hanem a „mélyben” is más a jelentésük, vagyis még csak nem is szinonimák. Az is furcsa, hogy az amerikai nyelvészet nem ismeri a szinonim morfémákat (*box-es* 'dobozok' – *ox-en* 'ökrök'), de a közös epidigmatika alapján elfogadható, hogy egy többes jelentésű morféma allomorfjai. Ha Kiefer következetes önmagához, akkor az *ír-o-k* – *ír-o-m* E/1. ragjait is értékelhette volna egy első személyű morféma két allomorfjának. Szerencsére ezt nem teszi. Sajnálom, hogy „mintázatai” magas piedesztálra emelése közben Kálmán László megfélemedezett Kiefer Ferenc birtokos személyragozási mintázatairól. Érdekes lett volna azt olvasni, hogy a négy mintázati lehetőség közül szerinte melyik mintázathoz érdemesebb igazodni. Vö.:

1. mintázat: *vér + eim*
2. mintázat: *vér + ei + m*
3. mintázat: *vér + e + i + m*
4. mintázat: *vére + m*

Kis-Erős Ferenc (1915: 390), Balassa József (1943: 347), S. Hámori Antónia (1961: 531–51), K. E. Majtinszkaja (1955: 116), Velcsov Mártonné (1988: 191–2), Fenyvesi Anna (1998: 214–8) **tömbösített birtokos személyragjai** magukba foglalják az unifixeket, a többes birtokos jelet és a személyragokat. A *hajó, ház, bot, kalap, kert, könyv, kürt, vödör* szavak ragozása:

Egy birtok:

Egyes szám	1. sz.: <i>-m</i> (<i>-am, -om, -em, -öm</i>) 2. sz.: <i>-d</i> (<i>-ad, -od, -ed, -öd</i>) 3. sz.: <i>-a, -e; -ja, -je</i>
Többes szám	1. sz.: <i>-nk, -unk, -ünk</i> 2. sz.: <i>-tok, -tek, -tök</i> (<i>-atok, -otok, -etek, -ötök</i>) 3. sz.: <i>-ük, -űk, -juk, -jűk</i>

Több birtok:

Egyes szám	1. sz.: <i>-im</i> (<i>-aim, -eim, -jaim, -jeim</i>) 2. sz.: <i>-id</i> (<i>-aid, -eid, -jaid, -jeid</i>) 3. sz.: <i>-ai, -ei, -jai, -jei</i>
Többes szám	1. sz.: <i>-ink</i> (<i>-aink, -eink, -jaink, -jeink</i>) 2. sz.: <i>-itok, -itek</i> (<i>-aitok, -eitek, jaitok, -jeitek</i>) 3. sz.: <i>-ik</i> (<i>-aik, -eik, -jaik, -jeik</i>)

Balogh Judit (2000: 187–9) szegmentálása egy birtok esetén *ház-am, pad-om, kez-em, vödr-öm* (megegyezik az előzőekkel), több birtok esetén viszont *ház-ai-m, pad-jai-m, kez-ei-m, vödr-ei-m, ház-ai-Ø, pad-jai-Ø, kez-ei-Ø, vödr-ei-Ø* szegmentálás van. Forgács Tamás (2000: 132–9) a kötőhangzókat mindenütt külön szegmentálja: *ház-a-m, ház-a-i-m*, didaktikai megfontolásból több birtok esetén a *ház-ai-m* változatot is elfogadja (134). Kiefer Ferenc (1998: 205) úgy véli, hogy a *hajó-ja* alakban a *-ja* birtokviszonyjel, a birtokos személyrag pedig \emptyset , a *hajó-i* alakban pedig \emptyset birtokviszonyjel, *-i* többesjel és \emptyset birtokos személyrag van. Megjegyzéseim: 1. A \emptyset morfémaék egyike sem felel meg a zérók szegmentálása hármass feltételének (Pete 2004). 2. Az egy birtokot jelölő ragozási táblázatból világosan kiderül, hogy az E/3.-ban nem birtokviszonyjel, hanem többjelentésű birtokos személyrag van, jelöli a birtokviszonyt, a birtokos személyét és a birtok számát: *pad-om, pad-od, pad-ja*. A *hajó-i* alakban pedig az előbbi három jelentést az *-i* morféma egyesíti. A birtok többségének képzőszerű *-i* jele ugyanis nem „többesjel”, hanem többes birtokjel. A mássalhangzóra végződő főnevek több birtokot történő jelölése esetén Kieferhez hasonlóan elfogadhatnánk, hogy az E/3. személyének egy birtokra utaló *-a/-e, -ja/-je* személyragja **birtokos személyjellé** válik, s minden személyben ehhez tesszük a az egész paradigmában megmaradó **többes birtokjelet**, amelyet aztán a személyenként váltakozó **birtokos személyragok** követnek: *bot-ja* → *bot-ja-i-m*. A másik megoldási lehetőség pedig az additív (hozzáadásos) képzési rendszer elfogadása lehetne. Az *embertelen* képzős alakból képezzük az *embertelen-ség* főnevet, a *jobb* középfokból a *leg-jobb* felsőfokot, a *szomszédom* alakból pedig a *szomszédom-é-i*-t. Ezeknek a mintájára az is logikus megoldás lenne, ha azt mondanánk, hogy a több birtokra utaló birtokos személyragozás az **egy birtokra utaló E/3. személyének** továbbragozása. Miért éppen az E/3.-ot használjuk minden személyben? Azért, mert az E/3. személynek kitüntetett szerepe van a magyar névszó- és igeragozásban: a *szomszéd* kiindulópontja a névszói viszonyragozásnak, az *ír* az alanyi ragozásnak, a határozott tárgyas

ragozás csak 3. személyű tárgyra irányul. Mindezek alapján a több birtokra utaló birtokos személyragozás esetén a következő két paradigma között lenne jó választanunk:

<i>bot-ja-i-m</i>	<i>botja-i-m</i>
<i>bot-ja-i-d</i>	<i>botja-i-d</i>
<i>bot-ja-i</i>	<i>botja-i</i>
<i>bot-ja-i-nk</i>	<i>botja-i-nk</i>
<i>bot-ja-i-tok</i>	<i>botja-i-k</i>
<i>bot-ja-i-k</i>	<i>botja-i-k</i>

Tehát a képzés folyamatát tekintve a továbbképzéses szegmentálás a helyes: *padja-i-m, kürtje-i, háza-i-nk*. Morfémaelemzőkor pedig az E/3. birtokos személyragot birtokviszonyjellé átminősítő *pad-ja-i-m, kürt-je-i, háza-i-nk*.

11) Az unifixek átrendeződése (ang. *metanalysis*, ném. *Declination, Aditionsbildung*, or. *неперасложение*). A **szóképző** morféma-k esetében régebben (Pete 2004) azt javasoltam, hogy kötőhangzók nélküli **képzővariánsokról** beszéljünk, **unifixeknek** pedig csak azokat a szóelemeket nevezzük, amelyek szógyökökhez és szótövekhez **grammatikai** jelentésű morféma-kat (jeleket és ragokat) kapcsolnak. Felmerülhet a kérdés, hogy mi a különbség az *áld-o-z* szó, az *áld-o-k* ragozott ige és az *áld-o-tt* igenév *o* fonémái között. A válasz akkor az volt, hogy szegmentálhatóságuk eltérő jellege és foka.

- **A képzők** esetében az látszott egyszerűbbnek, ha a kötőhangzókat „kikapcsoljuk” az elemzésből, vagyis egyszerűen unifix nélküli szóvégződéstől és magánhangzó-illeszkedéstől függő **képzővariánsokat** ismerünk. Például a *-z* (*-az, -oz, -ez, -öz*) ige-képzőt. A képzők ugyanis **szócentrikusak**, bennük az unifixek használata nem általános, a képzőkkel való egységüket sohasem bontja meg egy közbeékelte szóelem, vagyis a morfémahatárok átrendeződését itt minden fennakadás nélkül elfogadhatjuk. Az sem elhanyagolható tény, hogy a **képzők jelentése** unifixekkel és nélkülük is elég homályos, egyértelműen csak a velük képzett szavak **szófaji kategoriális** jelentése állapítható meg. Az ÉKSz. például a *-z* ige-képzőnek és variánsainak **hét** jelentését tünteti fel (vö.: *magá-z, ár-az, vaj-az, ágy-az, hord-oz, fénykép-ez, sör-öz-ik*). A képzők pontos jelentésének a megállapítását az is nehezíti, hogy ugyanolyan vagy hasonló jelentése több képzőnek is lehet. A *-z* képző negyedik jelentése az ÉKSz.-ban 'vki vmely folyamatnak alávet vmit': *pasztőr-öz*. Ez a jelentés az *-ál, -íroz, -izál, -ít* képzőkkel is kifejezhető: *telefon-ál, filozof-ál, maszk-íroz, finansz-íroz, civil-izál, hajl-ít*. A képzők többségének nincs is előhangzós variánsa, vagy pedig ezeknek a variánsoknak a száma kevesebb: *ír-ás, kér-és*. Továbbá a képzővariánsok típusai nemcsak az előhangzók (kötőhangzók) hiánya vagy megléte következtében jönnek létre. Vö. például: *zaj-talan – esz-telen, áld-atlan – őriz-etlen, só-tlan – levegő-tlen, akarat-lan – részvét-len*. Ez lehetővé teszi egy morféma-ban allomorfként/variánsként való egyesítésüket.
- **A jelek és ragok esetében** az *-i* birtokos többesjel problémájának megoldása következtében az látszik egyszerűbbnek, ha a **jövőben a kötőhangzókat sem szegmentáljuk** külön, hanem a jelekhez és ragokhoz csatoljuk őket: megadjuk az alapváltozatot, a kötőhangzós alakokat pedig zárójelben a raggal vagy a jellel együtt közöljük. Például: a tárgy ragja *-t* (*-at, -ot, -et, -öt*; tb. *-at, -et*): *hajó-t, asztal-t, kövénny-t, vezér-t; ház-at, lov-at, pad-at, köv-et, könyv-et, fészék-et, kürt-öt*. tb. *hajók-at, hajó-i-m, asztal-om, asztal-od, asztal-a* → *asztala-i-m/asztal-a-i-m*. (Hasonló kettőség: *jó* → *jo-bb* → *leg-jobb* → *leges-legjobb* és *leges-leg-jo-bb*).

5. Dési Edit nyelvészeti holizmusa. Dési Edit kitűnő tanulmányában arra mutat rá, hogy „a természetes nyelvekben az ellentét és az ekvivalencia együttes jelenléte, a jelenség látszólagos logikátlanlansága ellenére sem ritka. Némelyek közülük talán azt az ősi holisztikus gondolkodási sémát tükrözik, ami az ellentéteket még egységben szemlélte. Gondoljunk csak meséink talányos *egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy...* [ném. *Es war einmal...*, ang. *Once upon a time there was a...*, or. *Жил-был...*] kifejezésére, vagy arra, hogy a mesebeli hősök *időtlen idők óta* [ang. *from time immemorial/from time out of mind* ném. *seit/vor undenklichen Zeiten*, or. *с незапамятных времён*], *végestelen-végig* [ang. *from one end to the other*, or. *но всему нуту*], *úttalan utakon* [ang. *along untroddden paths*, ném. *auf unwegsamem Pfaden*, or. *но непроходимым дорогам*] haladnak mesebeli céljuk felé. Sokszor a nyelvi megnevezés két teljesen vagy részben ellentétes fogalom segítségével ábrázol egy harmadikat, amolyan 'X is meg Y is' értelemben: *tragikomikus, keserű, élőhalott, szűzkurva, rablólovag, munkásarisztokrácia*". Véleménye szerint ennek egy másik típusát képezik a 'már X (és nem Y), de még Z (és nem Q)' jelentésű *aggyszűz, vénlány, agglegény* szavak, amelyek háttérben az *agg/vén/öreg* ↔ *fiatal/ifjú* és a *szűz/lány* ↔ *asszony*, illetve a *legény/nőtlen* ↔ *nős* ellentétpárok bújnak meg. A 'még X (és nem Y), de már Z (és nem Q)' jelentésű *leányanya* összetételben a *leány/hajadon* ↔ *asszony/férjes* és az *anya/szülő* ↔ *gyermektelen* ellentétpárok rejtőzködnek. A **kohiponimák** mellérendelt fogalmakat s a köztük lévő ellentéteket mintegy „közömbösítik”: *fofaly* (nappal ↔ éjjel), *ingkabát, ingpulóver, tőr kard harisnyanadrág, folyadékkrisztály*. Az **enantioszémia** esetében egy jelölő két vagy több két ellentétes jelölőre vonatkozik: *Kivágta a fát a kertben – Papírból kivágott egy fát; A gyerek elnézi a madarakat – A tanító néha elnézi a hibát. A kölcsönöz* jelentheti azt, hogy 'kölcsönad' és 'kölcsönvesz'. Az is előfordul, hogy két ellentétes jelölő egy jelölőre vonatkozik: *Jutott eszembe számom/számtalan gondolat; Összetörte/szétörte a vázát*.

6. Összegezés. Végezetül én úgy látom, hogy az „atomizmus” és „holizmus” a nyelvben, annak egyes szintjein, a társadalomban, a világmindenségben értelmezésektől függetlenül szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban van egymással. Elméletektől, gyakorlati megfontolásoktól függ, hogy mit tekintünk egésznek és résznek, fontosnak és kevésbé fontosnak, esetleg lényegtelennek. Az általános, tipológiai, areális, összevető nyelvtanok, az egyes nyelvek nyelvtanai, a nyelveken belüli területi, szociológiai dialektológiai, az egyes írók nyelvhasználatának a leírása a **holizmus** és **atomizmus** bonyolult összefüggését és az „elegáns” megoldások elégtelenségét bizonyítják. Ezt még kiegészítem négy különböző – nem általam kigondolt – kissé játékos példával:

1. Mi a következő **rejtvény** megfejtése: *Kas saison Ka?*

2. A jó **marketing** fontossága (atomisztikus és holisztikus értelmezésben):

„Örömmel jelenthetjük, hogy a 2007. évi futbalszezonban a marketingosztály kiélezett csapatban a második helyet szerezte meg, míg a karbantartók mindössze egyetlen győzelemmel az utolsó előtti helyen végeztek.”

Egy nagyvállalatnál focimeccset rendeztek a marketing- és a karbantartó osztály között. A meccset a karbantartók nyerték nagy fölényel. A vállalati hirdetőtáblán a marketingosztály fenti beszámolója jelent meg a mérkőzésről.

3. **Eltérő olvasási módok.** Tekintsünk el most a különböző írásmódokról. Az arabban 28 mássalhangzó és 3 magánhangzó van. Így ebben a nyelvben a mássalhangzós írásmód alakult ki. Vannak olyanok, akik a magyarban már a szó elejéről kitalálják az egész szót. Egy újabb itt ismertett tanulmány szerint az emberi agy nem egyedi betűket, hanem teljes szavakat olvas, és így csak a szó eleje és vége az igazán fontos. **Gyorsan** olvassuk el a következő szöveget:

„cmabrigde-i etegyemen kéüiszt eikgy tuamálny áftllsáa sznreit a szvkaaon bleül nincs jlneestögée annak, mkéint rdeözndenk el a btűek: eygeüidl az a fntoos, hgy az eslő és az uolstó betű a hlyéen lygeen; ha a tböbrie a lgnogeyabb özeássivsaszg a jleezmlő, a sövzeg aokkr is tleejs mrtébéekn ovasalthó mraad. A jnleeésg mgáayzrataa az, hgy az erbemi agy nem eyedgi btűeket, hneam tleejs sazakvat ovals. Úhygyog tnseseek mkneit bkébeén hyagni a hleysesrű fmonisáokgkal!

4. **A világmindenség** és az egyes dolgok összefüggése. Nicolaus Cusanus (1401–1464): „Az éles értelem világosan megérti, hogy Isten különbség nélkül benne van mindenben, mert minden egyes dolog benne van minden dologban, és minden Istenben van, mert az összes is benne van az összesben” (94).

SZAKIRODALOM

- Ahmanova, Ахманова О. С. 1966. *Словарь лингвистических терминов*. Москва.
- Antal László 1964. A formális nyelvi elemzés. *Studium könyvek* 44. Gondolat, Budapest.
- Balassa József 1943. *A magyar nyelv könyve*. Dante Könyvkiadó, Budapest.
- Balogh Judit 2000. A névszóragozás. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bañcerowski Janusz 2001. A nyelvtudomány paradigmái. *Nyr.* 125: 18–9.
- Baranov, N.–Dobrovolskij D. N. 1996. *English-Russian Dictionary of Linguistics and Semiotics* (About 8000 terms).
- Benkő Loránd–Kálmán Béla 1954. *Magyar nyelvtan az általános gimnáziumok I–IV. osztálya számára*. Ötödik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bibok Károly 2007. Концептуально-семантическое исследование русского глагола *резать*. *Studia Slavica Hung.*, 52/1–2: 47–54).
- Borza Lucia–Dr. Nagy Béla 1971. *Román nyelvkönyv tanfolyamok és magántanulók számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bueno, Gustavo 1990. Holismus. In: *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*. II: 552–9. – <http://www.fgbueno.es/ger/agb/1990b.htm>.
- Bußman, Hadumod 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Alfred Kröner, Stuttgart.
- Chalker, Sylvia–Weiner, Edmund 1994. *The Oxford Dictionary of English Grammar*. Clarendon Press, Oxford.
- Conrad, Rudi (Hrsg.) 1985. *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini*. Bibl. Inst. Leipzig.
- Crystal, David 1991. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Basil Blackwell, Cambridge.
- Crystal, David 1992, 1993. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Blackwell, Oxford.
- Cusanus, Nicolaus, De docta ignorantia. *A tudós tudatlanság*. Ford. Erdő Péter. Paulus Hungarus – Kairosz Kidó.
- Dzsaukjan, Джаукян Г. Б. 1978. *Общее и армянское языкознание*. Ереван, АН Армянской ССР.
- Fenyvesi Anna 1998. Morphology. In: István Kenesi–Robert M. Vago–Anna Fenyvesi (eds.): *Hungarian*. Routledge, London–New York.
- Forgács Tamás 2001. *Ungarische Grammatik*. Edition Praesens, Wien.
- Glüer, Kathrin 2000. *Alter Hut kleidet gut*. Zur Verteidigung des semantischen Holismus. – <http://www.google.hu/>
- Helbig, Gerhard 1970. *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*. VEB BI, Leipzig.
- Hiorth F. 1962. *Zur formalen Charakterisierung des Satzes*
- H. Tóth Imre 2005. *A nyelvtudomány története. A kezdetektől a XX. század elejéig*. JATEPress, Szeged.
- Kálmán László 2007. *Holisztikus szemlélet a nyelvészetben*. (Google – <http://www.szw.hu/cikkek/holisztikus-szemlélet-a-nyelvészetben>) (4. szám. Cikkek | Nyelvészet.)
- Karinthy Frigyes 1956. *Csodapók. Vidám Könyvek*. Magvető, Budapest.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1998. A ragozás. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2000. Fonológiai jelölések. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar Nyelvtan*. 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kis-Erős Ferenc 1915. *A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva*. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest.
- Kiss Margit 2006. Mikor vonzat a birtokos jelző? *Nyr.* 130: 335–50.
- Lewandowski, Theodor 1985. *Linguistisches Wörterbuch*. Quelle und Meyer, Heidelberg, Wiesbaden.
- Майтинская, К. Е. 1955. *Венгерский язык*. I, Академия Наук, Москва.
- Martsa Sándor 2007. *English Morphology*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- Merker, Barbara 2007. *Analitikus filozófia és fenomenológia*. (Ford. Ribáry Márton.)
<http://www.c3.hu/~prophil/profi061/merker.html>
- Pete István 1997. A jelző mint kötelező mondatrész. In: Büky László (szerk.): *Nyíri Antal kilencvenéves*. JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 133–8.
- Pete István 2003. Korunk nyelvtudományának háttere és jellemzői. *Nyr.* 128: 186–95.
- Pete István 2003. Hány esetük van a magyar főneveknek. *Nyr.* 128: 308–13.
- Pete István 2004. A morféma újradefiniálásának szükségessége. *Nyr.* 128: 187–95.
- Pete István 2004. Zérók és nem zérók, kis pro-k és nagy PRO-k... *Nyr.* 128: 326–38.
- Pete István 2006. A határozott tárgyaz ragozásról. *Nyr.* 130: 317–23.
- Петe, Иштван 2006. *Лексикология русского языка*. Сегед, Szláv Intézet.
- Repina–Репина, Т. А. 1968. *Румынский язык*. МГУ.
- Richards, Jack–Platt, J.–Weber, H. 1985. *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. Essex, Longman.
- Sárosi Zsófia 2003. Morfématörténet. A tövek. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar Nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- S. Hámosi Antónia 1961. A névszói személyragozás. In: *A mai magyar nyelv rendszere*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szadeczkaja–Садeцкая, А. С. 1962. *Практический курс румынского языка*. Москва, Институт Международных Отношений.
- Tamásiné Bíró Magda 1996. A fészekalja aprajának jár a zsákmány legjava. A kötelező főnévi bővítményekről. *Nyr.* 120: 468–76.
- Tompa József 1961. Az igeragozás. A névszóragozás. In: *A mai magyar nyelv rendszere*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trask, R. L. 1993. *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. Routledge, London–NewYork.
- Vasiljeva, N. V. et al.–Васильева Н. В. и др. 1995. *Краткий словарь лингвистических терминов*. Москва. »Русский язык«.
- Velcsov Mártonné 1988. A szófajok. In: Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zimányi Árpád 2006. A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája. *Nyr.* 130: 176–86.

Pete István

SUMMARY

Pete, István

Atomism and holism in linguistics

László Kálmán (2007) claims that linguistics has been characterized by atomism for several thousands of years and suggests adopting a holistic approach instead. (The term *holism* first appeared in 1926 in *Holism and Evolution* by Jan Christian Smuts.) Kálmán makes an attempt to demonstrate the benefits of holism by giving examples involving the Romanian past participle, as well as argument structure and unifixes (connective vowels) in Hungarian. In our opinion, Kálmán's suggested patterns can help too little in the description of participles, arguments and unifixes. In linguistics, atomism and holism, induction and deduction are inseparable. Nevertheless, everything is possible in theory-dependent metalinguistics.